

B. Barokní literatura

1. Přehled literárního vývoje v barokní době
2. Jan Amos Komenský
3. Barokní literatura v Evropě: Terezie z Ávily, John Milton, Hans Jakob Christoffel von Grimmelshausen
4. Barokní literatura v Českých zemích: Adam Václav Michna z Otradovic, Friedrich Bridel, Bohuslav Balbín

Baroko přichází jako sloh vedoucí spor s renesancí. Reaguje na změnu společenských podmínek směrem k dramatickým konfliktům. Namísto vyvážené harmonie jej zajímá kontrast krajností, namísto racionality se do popředí derou emoce, namísto přehledného poznání se zdůrazňuje úloha tajemství, a konečně, namísto prosazování širší účasti lidí na správě věcí veřejných nastupuje víra ve spásnou úlohu privilegovaných společenských vrstev. Tím vším může být baroko blízké i některým náladám dneška.

1. Přehled literárního vývoje v barokní době

1-1 Význam pojmu baroko 1-2 Příčiny a zdroje barokního životního pocitu i stylu; 1-3 Povaha a datace barokní kultury; 1-4 Barokní literatura ve Španělsku; 1-5 Itálie; 1-6 Anglie; 1-7 Německy mluvící země; 1-8 Barokní literatura v Českých zemích.

1-1 Význam pojmu baroko

Název **baroko** vznikl původně jako hanlivý a teprve postupně získal neutrální nádech (nejde o výjimku: podobně byla pojmenována *gotika* jako sloh barbarický, nenavazující na antiku – Gótové byli velmi silným barbarickým, tedy germánským kmenem z doby Stěhování národů).

Francouzsky *baroque* = *zvláštní, neobvyklý, divný*. Také se uvádí, že portugalské a španělské slovo *barroco* = *nepravidelná, nedokonalá perla*.

1-2 Příčiny a zdroje barokního životního pocitu i stylu

Pro vznik a rozvoj baroka měla zásadní význam skutečnost, že se **evropská společnost** ocitla **od přelomu 16. a 17. století** v podmínkách **synchronního** (souběžného) **působení vlivů**, které všechny znamenaly **zhoršení životních podmínek**. Jednalo se především o následující faktory:

1. Došlo k **výraznému ochlazení klimatu**. V 1. polovině 17. století vrcholila takzvaná **malá doba ledová**: chladné období, které trvalo zhruba v rozmezí let 1300 – 1850, sice prožilo v renesančním 16. století svou teplou fázi, ale kolem r. 1600 se propadlo do svého teplotního minima. Např. v Anglii se od počátku 17. do počátku 19. století pravidelně v zimě na zamrzlém dolním toku řeky Temže konaly lidové veselice (Thames frost fairs) a na zamrzlých vodních plochách v Nizozemsku se přibližně v téže době pravidelně bruslilo (obojí dnes nepředstavitelné). S tímto vývojem souvisely i opakující se **vlny neúrody** a **vpády severských Dánů a Švédů** do střední Evropy.

2. Téměř celou západní a střední Evropu zachvátily **náboženské války** mezi dvěma velkými skupinami křesťanů, **katolíky** a **protestanty**. Katolická církev byla postavena na spíše nadnárodním, univerzálním principu, zatímco protestanti se dělili do mnoha církví, které spočívaly zpravidla na národní bázi (základně), ale většinou náležely do věroučného systému luteránského (podle německého křesťanského reformátora Martina Luthera) nebo kalvinistického (podle švýcarského reformátora Jeana Calvina, počestně jmenovaného Jan Kalvín).

Francie se třetinu století (1562 – 1598) zmítala v sérii 8 krutých náboženských **válek**, označovaných jako **hugenotské** (francouzští protestanti byli nazýváni *hugenoti*: šlo o francouzskou zkomoleninu ze slova švýcarské němčiny *Eidgenosse* = *spříseženec, spojenec na základě přísahy*). Nejproslulejší událost těchto válek přišla r. **1572**, když francouzští katolíci povraždili na různých místech země tisíce protestantů (krveprolití začalo o **bartolomějské noci** z 23. na 24. srpna). Dva ze tří králů, kteří v této éře vládli, Jindřich III. a Jindřich IV., podlehlí atentátům, které na ně spáchali katoličtí fanatici (Jindřich IV. byl zavražděn přesto – anebo právě proto –, že v r. 1598 hugenotské války ukončil vydáním Ediktu nantského – právního výnosu, který zrovnoprávňoval hugenoty s katolíky).

Vleklé konflikty uvnitř křesťanského světa vyvrcholily **Třicetiletou válkou (1618 – 1648)**: střetly se tu dva bloky států, které můžeme zjednodušeně označit jako **stranu katolickou a stranu protestantskou**, ale ve skutečnosti šlo o **konflikt mnohem hlubší**: obě válčící strany se lišily nejen na ose *katolicismus – protestantství*, ale také *absolutismus – stavovská monarchie a příznivci – odpůrci nadnárodní moci rakouské (tehdy však také španělské) dynastie Habsburků*. Třicetiletá válka se odehrávala především ve střední

Evropě a její začátek i závěr jsou spojeny s Českými zeměmi: válku zahájila pražská defenestrace, kdy představitelé českých stavů vyhodili z oken Pražského hradu dva české vysoké prohabsburské úředníky, a poslední válečnou akcí bylo dobytí a vydrancování levobřežní Prahy švédským vojskem.

Následky měla Třicetiletá válka dalekosáhlé. Nejenže **České země zůstaly v moci katolických a absolutistických Habsburků**, ale celá **střední Evropa** byla bezpříkladně **zpusťována**. Nad ztrátami na životech vojáků vynikal vysoký počet civilních obětí: šlo nejen o úmrtí během vojenských operací, ale také o následky epidemií nebezpečných chorob, o pokles porodnosti ve vysílené populaci a významnou roli sehrála i emigrace (vystěhovalectví). **České země přišly o téměř 30 % obyvatel**, avšak **většina Německa** dopadla ještě **hůře**: výjimkou tu nebyly oblasti, kde nezůstala ani polovina lidí. Řádění vojsk (složených zejména z najatých žoldnéřů) znamenalo pro dobytá města praktické zničení a pro jejich obyvatelstvo téměř úplné vyhlazení (německý Magdeburg, český Nymburk aj.).

Na názory a postoje lidí však měla silný dopad i skutečnost, že **válka postupně ztrácela svůj náboženský charakter**, že mnoho vlivných osobností střídalo svou příslušnost k válčícím stranám podle očekávaných hmotných, finančních i mocenských výhod, a že velká slova o Bohu, vlasti a spravedlnosti často jen zakrývala bezohlednou honbu za osobním či rodovým prospěchem.

3. Sedmnácté století se stalo posledním stoletím evropských dějin, v němž bylo obyvatelstvo vystaveno **početným vlnám smrtících epidemií**. Jednalo se především o mor, neštovice a tyfus. V r. 1613 na mor zemřel každý desátý Pražan, čtyři epidemické vlny této strašné choroby prohloubily v Českých zemích hrůzy Třicetileté války a poslední velká morová rána sem vtrhla v letech 1679 – 1680: v Praze tehdy vymřela téměř třetina obyvatel, v některých středočeských obcích úmrtnost přesáhla 50 % a např. ve farnosti Kutná Hora na podzim 1680 počty úmrtí převýšily až třicetkrát běžný průměr; před morem se uchránily jen odlehlé horské oblasti.

4. Po Třicetileté válce evropské státy a jejich vládnoucí vrstvy hledaly cesty, jak **oživit hospodářství**, znovu obdělávat opuštěné pozemky a jak nahradit katastrofální úbytky pracovních sil. Zjednodušeně řečeno, byly uplatňovány **dvě různé, ba zcela protikladné cesty**:

a) Zavádění nevolnictví (tělesného poddanství): poddaní zemědělci byli i svou fyzickou existencí připoutáni k půdě. Bez povolení své feudální vrchnosti se nesměli stěhovat, uzavírat sňatky ani studovat. Povolení bývalo v odůvodněných případech udělováno, ale odcházející nevolník musel vyplatit svému pánu hodnotu své pracovní síly. Ruku v ruce s touto tuhou závislostí šlo i **zvyšování** poddanských povinností, zejména **roboty** (povinné, bezplatné práce na šlechtických statcích). V některých případech musel nevolník robotovat až 6 dnů v týdnu (takže na starost o rodinné hospodářství mu zbývaly jen podvečery, neděle a svátky).

b) Zavádění pachtu: šlechta pronajímala poddaným opuštěné pozemky k obdělávání. Poddaný měl za povinnost propachtovanou půdu zvelebovat a šlechtici z ní odváděl část výnosu. Pro šlechtu

byly zisky z pachtovného záhy zajímavější než tradiční poddanské dávky. K uzavření smlouvy o pachtu však poddaný nemohl být nucen: vztah mezi šlechticem a pachtýřem se tedy stal především vztahem obchodních partnerů a zásadně posílil společenskou pozici velké části zemědělského obyvatelstva.

Z různých důvodů se stalo, že cestu **nevolnictví** si zvolila **střední a východní Evropa**, zatímco cesta **pachtu** převládla v **Evropě západní**. Pacht byl ekonomicky mnohem efektivnější než nevolnictví, a tak došlo k zásadnímu **rozdělení Evropy na dvě sféry s odlišnou dynamikou hospodářského vývoje**. Vedle východního stagnujícího světa patriarchálních vztahů doprovázených myšlenkovým útlakem, osobní nesvobodou a násilnými donucovacími praktikami se rozvíjel západní svět počínající názorové volnosti, svobodného podnikání, ale také nepřímých nátlaků a existenční nejistoty.

5. Pokračoval rozvoj věd zahájený v renesanční době. Z jeho slavných představitelů uvedeme jen dva:

Johannes Kepler (1571 – 1630): německý astronom, fyzik a matematik. Působil mimo jiné v rudolfínské Praze, kde pracoval nejprve jako asistent dánského astronoma Tychona de Brahe. Posléze zformuloval tři **Keplerovy zákony**, které popisují **pohyb planet** kolem Slunce. Zásadním způsobem přispěl k rozvoji geometrie.

Sir Isaac Newton (1643 – 1727): anglický fyzik a matematik. Jeho pohled na svět se odráží již v názvu jeho klíčového spisu *Philosophiae Naturalis Principia Mathematica* (Matematické principy přírodovědy). Objevil a zformuloval zákon všeobecné gravitace (přitažlivé síly) (**Newtonův gravitační zákon**) a tři základní zákony mechanické fyziky (zákon síly, zákon setrvačnosti, zákon akce a reakce; **Newtonovy pohybové zákony**). Zásadním způsobem přispěl k poznání matematických funkcí.

1-A3 Povaha a datace barokní kultury

Barokní dobu můžeme časově vymezit jen **velmi přibližně léty 1600 – 1750**. Neurčitost těchto mezníků vyplývá z toho, že na začátku, mezi renesancí a barokem, leží jako přechodný sloh **manýrismus** a na konci, mezi barokem a klasicismem, najdeme **rokoko**. Navíc tu existují zřetelné **rozdíly geografické**: některé země (Francie) se baroka zbavují mnohem dříve než jiné (známé je české selské baroko, které plně náleží dokonce do 19. století).

Vymezit **hlavní, všeobecně platné rysy baroka** také není jednoduché (velmi záleží na společenské, náboženské a politické situaci konkrétních zemí). Přesto lze říci, že:

1. Baroko je typický „**platónský**“ sloh. V tomto smyslu má leccos společného s **gotikou**, ale výslovná návaznost není běžná. V architektuře ji představuje např. český stavitel **Jan Blažej Santini-Eichl** (1677 – 1723) se svým konceptem barokní gotiky: použil ji při úpravách klášterů ve Žďáru nad Sázavou (s výstavbou poutního kostela svatého Jana Nepomuckého), v Sedlci u Kutné Hory, v Želiví, v Kladrubech, v Plasech aj. V literatuře ožívá zájem o legendy: dochází k jejich novým zpracováním.

2. Baroko se nevyhýbá návaznosti na **antické náměty**, ale využívá je jinak než renesance. Z antického a renesančního ideálu harmonie baroko přebírá především orientaci na **prostorovou symetrii** (souměrnost), která se pak projevuje v centrální dispozici (kruhovém půdorysu) barokních staveb nebo v rozčlenění barokně utvářené krajiny. Barokní symetrie přináší pocit **klidu a jistoty** v jinak velmi neklidném a nejistém světě.

3. Baroko je zpravidla (i když nikoli výhradně) **kosmopolitní** (světoobčanské, nadnárodní). Je běžné, že domácí umělci zpracovávají témata exotická a že na mnohých stavbách pracují tvůrci různých národností.

4. Baroko je **silně náboženské**. Vyjadřuje interpretaci křesťanské víry, která – podobně jako v gotice – zcela samozřejmě prolíná veškerým životem společnosti. **Barokní katolicismus** je pro veřejnost šířen, předáván a utužován pestrými formami, založenými především na **emocionalitě**. Nechybějí působivé **náboženské slavnosti** s masovou účastí věřících. Prosazuje se **mariánský kult** (uctívání Ježíšovy matky Panny Marie), který má zdůraznit ženský prvek v náboženském životě. Působivost, dekorativnost a teatralnost **katolické liturgie** (bohoslužby) je záměrným atraktivním protikladem skromné liturgie protestantské. Pojem *barokní zbožnost* se často používá pro označení tradičně pojatého katolického náboženského života i na počátku 21. století.

5. Pěstuje se **křesťanská mystika**: snaha dosáhnout spojení s božským (transcendentním) rozměrem světa prostřednictvím **kontemplace** (rozjímání), **meditace** (zbožných úvah) a **askeze** (odříkání se zejména tělesných potřeb). Významnou roli tu sehrály nové mnišské řády **jezuité** (Tovaryšstvo Ježíšovo) a **bosí karmelitáni** (obě řehole vznikly v průběhu protireformace v 16. století).

6. Baroko hojně pracuje se **symboly a alegoriemi** (i v tom se podobá gotice). Kromě snahy o hlubší pojetí skutečnosti tu hraje roli také fakt, že ve výtvarném umění lze takto účinněji promlouvat i k široké veřejnosti.

7. Baroko tematizuje neustálou **přítomnost smrti** (lat. *memento mori* = *pamatuj na smrt*). Vědomí jejího blízkého, avšak přesně nepředvídatelného příchodu ovlivňuje všední situace člověka i uměleckou tvorbu. Ta se nevyhýbá ani značně drastickému líčení okolností, které s sebou zánik života přináší. Přesto se objevují nikoli ojedinělé případy záměrného mučednictví: položit život za záslužnou věc se považuje za jeden ze způsobů, jak se účastnit na Božím díle.

8. Baroko vidí celistvou realitu jako **dynamický soubor protikladů**: krásy a ošklivosti, života a smrti, radosti a utrpení, duchovnosti a tělesnosti, nejvyšší spravedlivé božské dokonalosti a hříšné lidské omezenosti atd.

9. V **malířství** se uplatňuje tendence ke **střízlivému realismu**, kterou představuje nizozemský malíř **Harmensz Rembrandt van Rijn** (1606 – 1669; obraz *Noční hlídka*) se svou technikou šerosvitu, i snaha o **dynamické, plastické a bohaté barevné výjevy**, jimiž proslul Nizozemec **Peter Paul Rubens** (1577 – 1640; obraz *Tři Grácie*).

10. Baroko znamená zcela novou etapu ve vývoji **hudby**. Přineslo **instrumentální polyfonii** (skladbu vytváří více

nástrojových hlasů) a **operu**. Mezi vůbec nejznámější barokní umělce patří němečtí skladatelé **Johann Sebastian Bach** (1685 – 1750; cyklus *Braniborské koncerty*) a **Georg Friedrich Händel** (1685 – 1759; oratorium *Mesiáš* – skladba pro pěvecká sóla, sbor a orchestr). Rozvíjí se však i **lidová píseň** (např. koledy).

11. Mimořádný rozvoj prožívá **divadlo**: od divadla **školního**, které hrají sami žáci, aby si tak osvojili žádoucí vzdělání i výchovu, přes divadlo lidové (venkovské) a **šlechtické** (provozované v zámeckých divadlech) až po vznik velkolepého divadla **kamenného s činohrou a operou**.

12. V **literatuře** se rozvíjí žánr **kazatelských textů** a **duchovních** (náboženských) **básnických skladeb**; příznačný je **silně metaforický jazyk** a **patetický** (vzletně nadšený) **tón**. **Beletristické kvality** mívají i mnohá **díla odborná**.